

Udviklingsplaner for de københavnske kirkegårde

Af Jane Schul

Senior landskabsarkitekt i Schul Landskabsarkitekter

Schul Landskabsarkitekter har gennem de sidste 3-4 år har samarbejdet med Københavns Kommune om at skabe udviklingsplaner for byens fem kirkegårde, senest Assistens Kirkegård. Nedenstående er et destillat af nogle af de tanker, tegnestuen i den anledning har gjort sig.

Det ligger dybt i vores kultur at tage os af vores døde på sømmelig og værdig vis. Skikkene har varieret stærkt, men man har til alle tider har følt sig forpligtet over for dem, som har forladt os. Fra den tidlige stenalderes lille dreng på sva-nevingen i Vedbæk over bronzealderens gravhøje og til den kristne tids kistegrave og mausoleer – alle begravelsesmåder, der kendetegner menneskers levevis og tanker i en bestemt kultur. Også nutidens samfund afspejles i typen af gravsteder, der efterspørges, og som i høj grad viser den ændrede brug af kirkegården generelt. En brug der har betydet, at i særdeleshed bykirkegårdene i disse år skifter udseende; ganske drastisk endda. Vi ønsker os 15 minutters berømmelse, men ikke det evige liv, der ligger i et forpligtende familiegravsted. Højest måske en lille urnefirkant, der ikke behøver at opretholdes mere end 10 år. Eller den totale, anonyme forsvinding i naturen – i vandet eller skoven. Eller det så personligt prægede gravsted, at det af den årsag kan være svært at rumme rent æstetisk inden for den normale kirkegårds rammer.

Kirkegårde er i dag ikke bare begravelsesområder, men også indrammede dele af både byens og landets grønne struktur. Dermed er de også væsentlige elementer i vores kulturhistoriske miljøer. Mens kirkens og gravenes øst-vestlige orientering stadig tegner det overordnede mønster på vores landsbykirkegårde, har byernes kirkegårde ofte et andet og mere arkitektonisk præg. Her blev kirkegårdene omkring kirkerne

hurtigt for små og erstattet af såkaldte assistenskirkegårde i byernes udkanter, hvor der stadig var plads. Præget blev her mere tilrettelagt, med trærækker og sammenhængende kvarterer. I stedet for kirker fik assistenskirkegårdene kapeller, hvorfra de begravelsesmæssige handlinger kunne finde sted.

Fra det i slutningen af 1800tallet blev tilladt at kremere i stedet for at begrave, har denne metode vundet mere og mere indpas. Størsteparten af kirkegårdenes arealer er oprindeligt disponeret til traditionelle kistegravsteder, mens godt 80 % af alle begravelser i dag er urnenedsættelser. Den klassiske kistebegravelse efterspørges kun af små 20 % – med flere egentlige begravelser på landet og færre i byen.

I takt med at flere og flere kistegravsteder hjemfalder og nedlægges, mister områderne deres præg af traditionel kirkegård - med den tætte struktur af hækomkransede kistegravsteder. Da urnegravstederne fylder væsentligt mindre, har det som konsekvens, at kirkegårdene mange steder i dag har meget mere plads, end de aktive gravsteder optager. Af arbejdsmæssige årsager bliver flere og flere hjemfaldne gravsteder ryddede og hækkene og gravstenene fjernede, efterladende tilfældigt formede græsplæner med fragmenter af gravstedsbeplantning i form af løse træer og buske og spredte bevaringsværdige eller endnu ikke hjemfaldne gravsteder i græs.

Områder med mange hjemfaldne og nedlagte kistegravsteder taber præg af traditionel kirkegård – her fra Bispebjerg kirkegård.
Foto: Jane Schul.

Den kirkelige lovgivning sigter godt nok mod at beskytte kirkegårdenes kulturmiljø, men har hverken megen indflydelse på udviklingen af nutidens livsstil, arbejdsmiljølovgivningen, den ændrede befolkningssammensætning eller væksten af de omgivende bysamfund. Aspekter, der er med til at påvirke vores brug af kirkegårde – og vores syn på dem. Den opståede uklarhed i udtrykket kan være svært for publikum at forholde sig til, hvad enten de er gravstedsbesøgende eller gæster i de grønne områder, som kirkegårde også udgør. Hvad må man? Spille bold? Sole sig topløs? Holde picnic? Der mangler et nyt, klart, grønt hierarki, der sikrer, at kvalitetene i kirkegårdens forskelligartede rum kommer tydeligt frem, og som styrker den besøgendes mulighed for at orientere sig i kirkegårdens vidtstrakte landskab.

Der er heldigvis ved at komme ny fokus på kirkegårdenes fremtidige udvikling. Derfor har der mange steder været øget bevidsthed fra kommuners, kirkers og menighedsrådenes side om behovet for at forholde sig til denne udvikling og ikke bare lade stå til. At tænke i egentlige planer for den fremtidige udvikling. Således også i København, hvor vores tegnestue har haft den store glæde at få mulighed for at udarbejde udviklingsplaner for de fem kirkegårde: Vestre, Bispebjerg, Sundby, Brønshøj og senest Assistens Kirkegård.

Alle fem københavnske udviklingsplaner er rammeplaner, der fastlægger hvilke pleje- og udviklingsinitiativer, det vil være hensigtsmæssigt at gennemføre for at opfylde planens vision. Planerne er udarbejdet på baggrund af kommunens overordnede "Politik for udvikling af Københavns Kommu-

Brønshøj kirkegård har bevaret meget af det overordnede, klassiske mønster, som vi kender fra vores landsbykirkegårde.
Foto: Jane Schul.

nes fem kirkegårde mod 2065"; der er beskrevet andetsteds i dette årsskrift.

Planerne har til formål at beskrive, hvordan de praktiske og etiske forhold, som denne politisk vedtagne strategi adresserer, kan udvikles i harmoni og derigennem medvirke til en overordnet retning og styring af kirkegårdens fremtidige udvikling. Udviklingsplanerne skal sikre, at de eksisterende rammer bevares, samtidig med at de samtænkes med vor tids behov på en måde, der tilgodeser kirkegårdens primære rolle som begravelsesplads.

Vor tids tanker om det harmoniske liv påvirkes også af vores øgede viden om de gavnlige effekter af nærheden til grønne områder og behovet for at skabe bedre forhold for den lokale biodiversitet. Derfor er det afgørende fortsat at sikre ressourcer til driften, skabe fokus på frodigheden og beskytte kirkegårdene mod at blive betragtet som potentielle byggegrunde.

Om dette har ligget i baghovedet på Danmarks Naturfredningsforening (i samarbejde med Landsforeningen for Landskabs- og Bygningskultur) vides ikke, men den 15. december 2010 rejstes en fredningssag for Assistens Kirkegård. Fredningsforslaget var igennem flere runder i Fredningsnævnet

Fine, bevaringsværdige gravsteder er med til at iscenesætte og hæve karakteren af det grønne ud over det almindelige parkniveau. Foto: Jane Schul.

og klageinstansen i Natur- og Miljøklagenævnet, men den 23. november 2016 godkendte Natur- og Miljøklagenævnet den endelige afgørelse vedrørende fredningen. En kendelse der ligger til grund for vores arbejde med den sidste i rækken af udviklingsplaner.

En del af forhistorien til fredningen var, at Københavns borgerrepræsentation i 1989 tiltrådte et dispositionsforslag, som muliggjorde, at en stor del af Assistens Kirkegård fremover kunne anvendes til park. Forslaget betød, at mange af kirkegårdens afdelinger blev lukkede for gravstedssalg, idet disse afdelinger var udpeget til i fremtiden at være nogle af dem, der skulle udvikles til park. Dette har medvirket til at understrege den "løsrevne" karakter, der opstår som resultat af tilfældige gravstedsnedlæggelser. Tilfældige, fordi de ikke

Løsrevne, bevaringsværdige gravsteder kunne måske være bedre tjent med at blive integrerede i et "levende" begravnelsesområde frem for at ligge som øer i græsset.
Foto: Jane Schul.

Det kan godt være at gravstederne som sådan er bevaringsværdige, men når der er så lidt helhed tilbage i et område, bør en anden iscenesættelse overvejes. Ellers giver det ikke megen mening. Foto: Jane Schul.

er resultatet af et bevidst valg, men kun udtryk for det tilfældige gravsteds tilfældige hjemfaldelsesdato – eller om det har kunnet udnævnes til at være bevaringsværdigt. Kriterier, der ikke har meget at gøre med en helhedsvurdering af områdets karakter og/eller dets æstetiske/kulturhistoriske værdi.

Heldigvis overtrumfer fredningen dispositionsforslaget og fastsætter, at anvendelse af kirkegården som park ikke skal forhindre, at kirkegården kan udvikles på en måde, som medvirker til at værne om dens rolle som begravelsesplads. Fredningen skal således bl.a.

'... sikre, at nuværende og fremtidig kirkegårdsdrift, der foregår i medfør af den til enhver tid offentligretlige regulering om kirkegårdsdrift, kan opretholdes uanfægtet af fredningen.'

Udviklingen af nye tiltag skal derfor respektere de aktive gravsteder og kirkegårdens besøgende, men ikke forhindre, at der fremover kan ske begravelser over hele kirkegården, hvis det kan ske i overensstemmelse med fredningens bestemmelser. Det er derfor muligt at udnytte mindre "tomme lommer" til nye begravelsesmuligheder af alle typer – afhængig af stedets karakter. Er det tæt tilgroet, er det måske skovprægede urnegravsteder, der vil kunne skabe en ny helhed. Er det større, åbne områder, kunne en naturpræget engkarakter måske danne basis for en afdeling for De ukendte. Huller imellem eksisterende, klassiske gravsteder kan udfyldes af tilsvarende klassiske urnegrave, suppleret med karaktergivende og årstidsvisende buske.

Løvfældende buske som her den rødgrenede kornel, *Cornus alba 'Sibirica'* giver farvespil og liv i forhold til det megen stedsegrønne.
Foto: Jane Schul.

Dette er blevet et meget væsentligt redskab for Tegnestuen i arbejdet med udviklingsplanerne som måden til at skabe bedre helheder og genoprette en struktur. Den struktur der skal til, for at brugerne får en klar fornemmelse af, at de befinder sig i et særligt byrum, som er væsensforskelligt fra almindelige byparker og andre rekreative områder. Dette gør sig ikke kun gældende for Assistens Kirkegård, men er i lige så høj grad gældende for øvrige bykirkegårde med hjemfaldsproblemer og lidt for meget og lidt for spredt plads. At tænke mere i æstetiske helheder end i organisatoriske.

Med til at styrke denne fornemmelse af at være "et særligt sted" er også ofte karakteren af vegetationen, som typisk er langt mere varieret end den gennemsnitlige bypark. Derfor skal udviklingen af kirkegården også bidrage til at fastholde det æstetiske udtryk, samtidig med at den skal sikre, at beplantningerne også kan udfylde de mange forskellige og mere 'praktiske' funktioner – markerende, æstetiske såvel som biologiske. Assistens Kirkegård rummer derudover en usædvanligt rig samling af forskelligartede træer, plantet over en længere årrække, og dertil en fin registrant med både art, sort, placering og årstal for plantningen for hovedparten af træernes vedkommende.

Assistens Kirkegård rummer en usædvanligt rig samling af træer, plantet over en længere årrække. Et fint eksempel med ikonisk karakter er denne bøg. Foto: Jane Schul.

En gennemgang af disse lister viser, at bestemte planteslægter i bestemte perioder har været i høj kurs: Der er fx 34 forskellige arter og sorter af løn, Acer – flere af dem kun repræsenterede med et enkelt eksemplar. Der er til gengæld kun registreret en enkelt pil, Salix (som ellers er en af de vigtigste værtsplanter for danske insekter), tre forskellige slags tjørn, Crataegus, ligesom der heller ikke ses nogen skovfyr, Pinus sylvestris, på listen. Et tydeligt tegn på, at forskellige gartnere og kirkegårdsledere igennem tiden har haft hver deres favoritter, som har præget plantebilledet i bestemte perioder.

Der er en meget stor koncentration af såkaldte eksoter, hvorimod det ses af listen, at der mangler flere hjemmehørende træer. I en beplantningspolitik vil der derfor være gode muligheder for at supplere med planter, der både vil kunne bidrage til kirkegården med biodiversitet, botanisk interesse og fin æstetik. Derudover er det en fordel, hvis træer til kirkegårdsbrug er lysåbne, så græs og/eller bunddække kan trives under dem – ligesom de giver gode opholdsmuligheder for de besøgende.

Buske er gode til at give sæsonvariation, kan anvendes som

fritvoksende hække og til indramning af nye, mindre gravområder og til udfyldning af huller i den nuværende struktur. Bunddækkende stauder kan anvendes til at definere planteflader både i sol og skygge. De kan være med til at definere nye former for gravsteder, sikre en arts- og sæsonvariation og give en forbedret biodiversitet gennem plantning af pollen- og nektarrige planter. De kan med fordel anvendes til etablering af plantesamfund, snarere end til egentlige staudebede.

Med udviklingsplanerne for de københavnske kirkegårde har vi forsøgt at give vores bedste bud på en samlet strategi, der balancerer disse mange hensyn og muligheder. Samtidig håber vi, at de skaber rammer og en hverdag for driften, som både giver rum til kreativitet men også anviser en rød tråd for kirkegårdens frodige, grønne udvikling, så både Assistens Kirkegård og de øvrige københavnske kirkegårde også de næste 50 år kan forblive oplevelsesrige differentierede oaser midt i storbyen.

Duetræet – her fra Assistens Kirkegård – er et af de træer, der er meget velegnet til kirkegårdsbrug med både en smuk og usædvanlig blomstring med store, flagrende hvide "blomster" og pælerodder, der muliggør gravning. Et ikke uvæsentligt træk, hvis det drejer sig om valg af træer til urnegravplæner.
Foto: Jane Schul.

